

כתבי עת יהודיים בגרמניה, 1817-1837

יעקב טורי

המודרני הראשון "Sulamich" ("שולמית"), אשר נוסד בשנת 1806 על ידי יוסף וולף ודוד פרנקל, שני מורים ב"פראנץ-שולה" של דסאו, חולקו לבסוף למנויים, כבר פחתה השפעתו על הציבור היהודי-גרמני בצורה מכרעת, וזאת לא רק עקב הפיגור שבהופעתו, אלא אף עקב השינוי הקיצוני שחל בנסיכות חייהם של היהודים בגרמניה. נפוליון הוגלה זה מכבר לסנט הלנה, תחיקת האמנציפציה בגרמניה הופסקה, או אף בוטלה חלקית על ידי קונגרס וינה, ואווירה של קפאון וריאקציה חנניקה כל התחלות של מחשבה ומעש ליברליים, ברוח המהפכה הצרפתית. כשהחליטו עורכי "שולמית" להוסיף למרות כל אלה כרכים נוספים לפרסום שלהם, היתה זו מעין הפגנת המשכיות אך לא חידוש בתחום ההוצאה לאור; ושקיעתו האטית של מפעלם מהווה עדות להנחה זו.

אם אכן כך הדבר, במה ראויה אפוא שנת 1817 להיזכר בהתפתחות ירמיה היינמן (Heinemann), מנהלו של בית ספר פרטי יהודי בבירת פרוסיה, לא היתה אלא חיקוי של "שולמית" של דסאו?

אלא שהרבעון הברלינאי החדש, אשר כונה "Jedidja" ("ידידיה") — לפי כינויו המקראי של שלמה המלך), נשא את כותרת המשנה: "כתב עת דתי, מוסרי ופדגוגי", ונבדל בשניים או שלושה היבטים מקודמו.

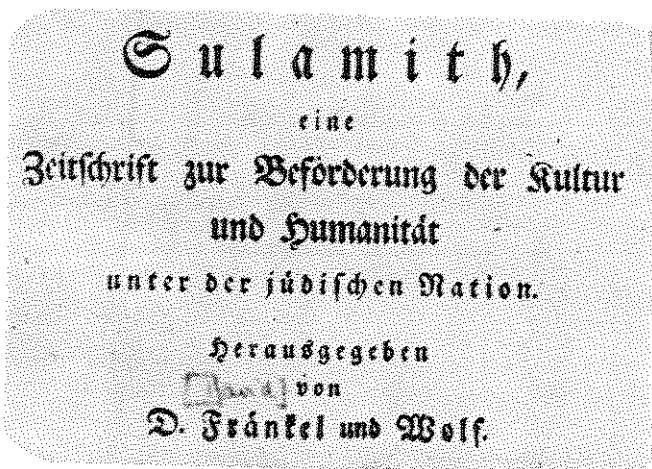
ראשית — ודבר זה נראה כאמת המידה המכרעת בתיקוף שלנו — "ידידיה" היה כתב העת היהודי הראשון בגרמניה שהופיע בברלין, שלא נמנתה אז עם הגדולות שבקהילות היהודים, אך עתידה היתה להפוך למרכז העיקרי של החיים היהודיים בגרמניה, ובסופו של דבר גם של העתונות היהודית. שנית, היינמן התכוון להפוך את עתונו למפעל נושא רווחים, או לפחות למכשיר שיקדם את מוסדות החינוך שלו, תחילה עבור בנים ועד מהרה (בשנת 1818) גם עבור בנות ל"משפחות טובות" — יהודיות ולא-יהודיות כאחת. וגם בכך לא הגיעו שאיפותיו של היינמן לקיצן: הוא שלח ידו גם במפעלי הוצאה לאור נוספים בשיתוף עם בתי הספר שלו: בחודש מרס 1818 הוא ערך Taschenbuch zur Belehrung und Unterhaltung der Jugend (נוער), אשר נשא את כותרת המשנה בעברית "נעמי" ותרגומה לגרמנית: "Die Liebliche" ולאחר מכן באו מספר יומני שנה ואלמנטים עבור הנוער היהודי (תקע "ש"תקפ"א). נראה שאלה שימשו כפרסים עבור תלמידים מצטיינים, כמתנות למועדים וכדומה. אולם גולת הכותרת אמור היה להיות עתון שבועי שנושא את הכותרת: "Der deutsche Jugendfreund, eine Wochenschrift für die Jugend beiderlei Geschlechts; herausgegeben von einer Gesellschaft Erzieher und Schulmänner und andern Freunden der Jugend" (ידיד הנוער הגרמני, שבועון עבור הנוער משני המינים; מוצא לאור על ידי חברת מחנכים ומורים וידידי נוער), אשר החל להופיע בתחילת שנת 1818 אך נראה שנשכח לחלוטין. ניתן להניח, כי המגמות הריאקציוניות הגוברות והולכות של הממשל הפרוסי בנוסף למדיניותו להפרדה בין הדתות, שמו קץ הן לעלון ללא צביון דתי מיוחד והן לחינוך המעורב של נוצרים ויהודים (1819) בבתי ספרו של היינמן. מפעל ההוצאה לאור שלו אף הוא סבל מכך, ורצונו הטוב כמחנך הועמד במבחן קשה ביותר. גם על גולת הכותרת הספרותית שלו, "ידידיה", לא פסח

לגדעון בני, ליובלו

התיקוף — "ידידיה"

בשנת 1837 קבע לודוויג פיליפסון (Philippson) ציון דרך בהתפתחות העתונות היהודית, כאשר יסד את השבועון שלו (כתחילה הופיע אפילו פעמיים בשבוע) "Allgemeine Zeitung des Judenthums" (כתרגום חופשי: "העתון הכללי ליהדות"). הופעת כתב העת ציינה את סיומה של תקופה כמו פרה-היסטורית בעתונות היהודית. תאריך זה הינו, אמנם, בחירה מובנת מאליה; לעומת זאת, בחירת שנת 1817, כנקודת פתיחה לפרק הנוכחי שלנו, מצריכה הסבר קצר.

בשנת 1817, כאשר ארבעה כרכים של כתב העת היהודי-גרמני

"שולמית" של דוד פרנקל ויוסף וולף

מקומם דווקא בצד השמאל הפוליטי החדש בגרמניה. עד מהרה הם מצאו ברמיזות של כתב העת "Die Waage" ("המאזניים" 1818-1821), מאת לודוויג ברנה (Boerne), כיוון חדש וגישה ביקורתית לא רק כלפי הזירה התרבותית והפוליטית של גרמניה, אלא אף כלפי הכיוון השמרני-ליברלי של היהדות, אשר הוצג ב"שולמית" וב"ידידיה". אולם היות שגישה זו הביאה לעיתים קרובות לידי קרע גלוי עם המורשת היהודית, אין היא שייכת להקשר שבו אנו עוסקים, והיא הותקפה לא רק מבתוך, כי אם אף על ידי היהודים עצמם.

אף לעבר מפיציו הראשונים של מדע היהדות, חברי ה-Culturverein ("אגודת התרבות"), הוטחה ביקורת חריפה דומה מצד חוגים יהודיים מסוימים, לא כל כך בצדק, כפי שיצוין בהמשך. אולם בטרם נפנה אל כתב העת של "אגודת התרבות", יש להזכיר כמה פירות מוזרים שהגיב פירסומו של "ידידיה" בין כתבי העת היהודיים-גרמניים המוקדמים.

ניסיונות מתמיהים שלא עלו יפה (1817-1823)

מיד לאחר פירסום עלונו של היינמן המבשר את הופעת כתב העת שלו "ידידיה" בברלין, נראה כי החל מהלך שכנגד במרכז האורתודוקסיה בבוואריה — בקהילה היהודית המחמירה של פירט (Fürth). גם כן בשנת 1817, הוציא לאור היימן (חיים הירש) שוואבאכר (Schwabacher) לפחות גיליון אחד (40 עמודים) של כתב עת אשר נשא את השם העברי "קרן תושיה" (Keren Tuschija), יחד עם תרגומו לגרמנית: "Füllhorn des Heils". בכותרת המשנה נרשם: "Zeitschrift für die reifere Jugend zur Beförderung der Sittlichkeit und Moralität ובתרגום חופשי: "כתב-עת לנוער המתבגר, לקידום טוהר המידות והמוסר". כתב עת חדש זה היה בעליל חיקוי של "ידידיה" של היימן, ונראה כי היתה לו השפעה מועטה. כותבי ביבליוגרפיות מציינים רק גיליון אחד, המכיל את סיפור קין והבל יחד עם פרשנות מוראליסטית, בלוית שיר ותהיט. היה זה הרבה פחות ממה שהיינמן הציע לקוראיו.

ועם זאת, ישנה חשיבות מסוימת לעובדת קיומו של מיפעל אורתודוקסי מתחרה בדרום גרמניה. יש בכך כדי להצביע על צעד ראשון מצידה של יהדות בוואריה לעבר אוריינטציה "ניאוראורתודוקסית" (המונח לא נטבע עדיין) והתאמה מסוימת לזמן המודרני, לפחות במה שנוגע לגישתו של הדור הצעיר יותר, אשר חבש עדיין את ספסלי בתי הספר. ואכן, חמש עשרה שנה מאוחר יותר עתידה הייתה פירת להפוך לאחד מאתרי המכתח הראשונים בבוואריה במאבק לעיצוב מחדש של מסורות קשוחות במשך דורות.

סימן מובהק אחר של הסתגלות לזמנים המודרניים ניתן למצוא בשפתו של הפרסום שיצא לאור בפירת: הוא נדפס בגרמנית הספרותית שהיתה שגורה בפיו של משה מנדלסון — ונכתב בפרסום זה באותיות עבריות על פי התקדים שנקבע בתעתיק של מנדלסון עצמו. כדוגמה, הרי כותרתו של כתב-העת של פירת: "קרן תושיה; איינע צייטשריפט פיר דיא רייפערע יוגענד... מיט איינס קופפער". האידיאל של מנדלסון של "שפה טהורה" קנה אפוא שביטה בקרב החוגים האורתודוקסיים בבוואריה, בדומה להתפתחות מאוחרת במקצת בפרסבורג-ברטיסלבא ובמרכזים

מסע התלאות. היינמן אמנם הצליח להוציא לאור פחות או יותר בזמן את ארבעת הגיליונות שהובטחו לשנת 1817 והגיליונות הראשונים של שנת 1818, אולם בהמשך חלו פיגורים בהוצאה. שתי החוברות האחרונות של הכרך השני הופיעו ב-1823 וב-1831, בשמשן גשר רעוע למדי ל"סידרה החדשה" שהחלה ב-1833 (שתי חוברות) ולהמשך מאוחר יותר (1839-1843), אשר נשא את הכותרת החדשה: "Allgemeines Archiv des Judentums" ("הארכיון הכללי לענייני היהדות"); "ידידיה" הפך עתה לכותרת משנה.

לשם "ארכיון" יש היסטוריה משלו: כבר בגיליון הראשון של שנת 1817/18 הופיע מדור מקיף למדי שכותרתו היתה "Archiv zur künftigen Geschichte der Israeliten" (הארכיון להיסטוריה העתידית של בני ישראל), והוא הכיל פריטים חדשותיים מן הזירה היהודית במדור הלאומי, המקומי והבין לאומי. נראה כי זה זכה להתעניינות רחבה יותר מן הדרשות המוסריות והדתיות, והוא המשיך להופיע בכל גיליון, עד אשר בכרך של שנת 1833 הוא פרץ אל תוך הכותרת עצמה: "ידידיה" — כתב-עת לדת ומוסר, פדגוגיה, היסטוריה וספרות אוריינטלית וארכיון של חומר לקראת ההיסטוריה העתידית של היהודים".

כותרת זו של שנת 1833 מעידה כי כוונותיו המוסריות והחינוכיות המקוריות של העורך התרחבו עקב השינוי שחל בנסיבות. איש לא היה מעוניין עוד לקרוא את זכרונותיו של דוד פרידלנדר על משה מנדלסון, וזיכור הקוראים לא מצא גם כל עניין בטקסטים של גוטהולד סלומון, אם כי נתפרסם כאחד המנהיגים של תנועת הרפורמה ב"היכל" (Tempel) של המבורג. פרט לכך, הממשל הפרוסי נקט עתה עמדה נוקשה נגד כל רפורמה בדת ישראל, וסגר בשנת 1823 את ה"היכל" הרפורמי של ברלין, מייסודו של ישראל יעקובסון. היינמן, אשר במהלך שלטונו של זיירום נפוליון בוטטפליה היה תומך נלהב של יעקובסון וחבר ה"קונסיסטוריה" שלו ובפרסומיו לאווירה הפרוסית-פרוטסטנטית ששררה אז בברלין. כיוון שכך, הוא אפילו פירסם מדור עברי בכרכים הראשונים של "ידידיה", שהכיל בין השאר תרגום מתוך כתביו של קלופשטוק מאת לאופולד צונץ וכן שיר חגיגי מאת מ. ריך לרגל מינויו של אברהם גדליה טיקטין, מראשי המתנגדים לרפורמה כרב ראשי חדש לברסלאו! קיצורו של דבר, "ידידיה" וה"ארכיון" פירפרו בין מגמותיה של התקופה: רפורמה, ריאקציה והתחדשות היסטורית-ספרותית ("מדע היהדות", ועל כך — בהמשך). יתר על כן, האידיאלוגיות המיושנות של היינמן לא יכלו עוד למשוך דור חדש של קוראים, אשר התעניין, אם בכלל, ביהדות מודרנית הרבה יותר ובעיסוק פעיל יותר בזרמים פילוסופיים ופוליטיים בזירה הכללית של התקופה.

בחירתה של שנת 1817 כנקודת המוצא לפרק זה של תיאור העתונות היהודית אכן הושפעה מאירועים מכריעים בחוגים ספרותיים כלליים באותה עת, אשר הותירו את רישומם על המודעות היהודית: ב"Wartburgfest" (באוקטובר 1817) שרפו סטודנטים גרמניים, עם יצירות ספרותיות לא-גרמניות אחדות, את ה"Germanomanie" מאת שאול אשר, מה שסימל את ראשיתה של ריאקציה נוצרית-גרמנית לאומנית, אשר גרמה לרבים מן היהודים בני הדור הצעיר שביקשו את

ממראות גרמניה בתחילת המאה ה-19: פרעות "הפה" בפרנקפורט על נהר מיין ב-1819

מיידש ("די צייטונג") לצרפתית התקנית עברה דרך שפתם המדוברת של התושבים (שהיתה אז עדיין דיאלקט גרמני, אשר בו נמהלו על ידי היהודים המקומיים מילים וביטויים מן היידיש שנתורה בפהים) לגרמנית כתובה, שתועתקה על-פי מורשתו של משה מנדלסון באותיות עבריות! באותיות לטיניות, הכותרת הינה כדלקמן: "Historisches Magazin für Verstand und Herz, erste und zweite Abtheilung" ("מגזין היסטורי להבנה וללב, חלק ראשון ושני"). הביטוי "חלק" ("Abtheilung") מעלה את האפשרות שהמחבר, יהיה אשר יהיה, שאף להוציא לאור ספר בסדרות, ובכל מקרה, ההבדל בין "מגזין" לבין ספר שהודפס והוצא לאור בחלקים היה אז קטן למדי, כפי שיוכלו אולי להראות כמה מן הפירסומים הבאים.

שתי תופעות מתמיהות נוספות מן השנים 1821/24 מחזירות אותנו לגרמניה ולכתבי העת שהודפסו באותיות גותיות — אם אכן היו הללו כתבי עת; שכן שתי הכותרות הבאות יכולות גם להיחשב כחלקים מתוך סידרה של קונטרסים למנויים שמוספרו מיספור עוקב. שני הגיליונות, הנושאים את הכותרת "Der Bibel'sche Orient" (מינכן, ספטמבר ודצמבר 1821), יוצרים כרך דק, אשר — מחברו או אולי מחבריו — נשאו עלומים עד היום. תוכנו מתיימר להיות מבוא להוצאה חדשה של

אחרים של חינוך אורתודוקסי, אשר, לאחר פיגור ניכר בזמן, הלכו אף הם בדרך האקולטורציה הלשונית של המרכזים הגרמניים.

ניתן להזכיר כאן גם תופעה מעניינת אחרת, בדומה לחיקוי הבווארי המוזר של "ידידיה", אם כי מדובר בפרסום שיצא לאור במץ שבלורין הצרפתית. הופעתו של כתב עת בשפה הגרמנית ובאותיות עבריות על אדמת צרפת, שלוש שנה לאחר המהפכה הגדולה והאמנציפציה של היהודים, נראית בלתי שיגרתית הרבה יותר מאשר "קרן תושיה" של פירת. אולם למעשה היתה מן ערש העתונות בידיש בצרפת, ממש בתחילת המהפכה, ושם הוצג לראשונה גם הכותר צייטונג. אף על פי שהודפס בשפתם המשותפת של היהודים באלזס ובלורין ומסר דיווחים על מאורעות מזועזע-עולם בפריס, לא זכה כתב העת להד נעלם לאחר כשישה חודשים. מאוחר יותר, ב-1813, הופץ עלון אשר בישר את הופעתו של Annales Historiques et Littéraires du Peuple Juif על ידי L. Sétier, אולם תוכנית זו לא יצאה אל הפועל — קרוב לוודאי עקב התהפוכות הפוליטיות והצבאיות בצרפת. לבסוף, בשנת 1820/21, או בערך בשנים אלו, הופיע ה-"Historisches Magazin" של מץ. היות שלא נשמר כל עותק, ניתן רק להקיש על פיגור די ברור באקולטורציה לשפה ולתרבות הצרפתיות, ולהדגיש את העובדה המשמעותית שהדרך

ממראות גרמניה: רוכל יהודי בנירנברג

דעה קדומה נגדם. הוא התכוון להראות, כי דת משה כבר עברה "רפורמה" בתקופתם של הפרושים, אשר חתרו לגדר את התורה באמצעות התורה שבעל פה. במילים אחרות, ה"רפורמה" היתה מרכיב טבעי ביהדות ההיסטורית. על אף ה"מודרניזם" שלו, הוא ערך מאוחר יותר, יחד עם מ. יוסט, כתב עת עברי, אשר נשא את הכותרת הפרובוקטיבית "ציון" — אף על פי שמשמעותו ומגמתו נטו לעבר הבנתו של מנדלסון את המושג "ירושלים" וכלל לא לתפיסה המודרנית של "ציונות".

פקפוקים והתלבטויות שכאלה בנישה כלפי ערכים יהודיים, כפי שמשתקף מן הדוגמאות של דרנבורג וקרייצנאך, היו, כך נראה, טבעיים באופיים של המשכילים היהודיים, אשר היו לכודים בין קרניה של דילמה: בין האמנציפציה המובטחת לבין הריאקציה שגילו בפועל ממשלות גרמניה. קרייצנאך אפילו נתן ביטוי לדעתו בברכו את ה-"Zeitschrift" החדש של ה"Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden" ("האגודה לתרבות ומדע של היהודים") ככוח בעל ברית במלחמה לצד הקידמה. למעשה, ה"אגודה" וה-"Zeitschrift" הקדימו את מפעלו הספרותי של קרייצנאך, והם ראויים עתה לתיאור קצר.

יצירתו של הרדר (Vom Geist der hebräischen Poesie (המהדורה המקורית: 1782/83). המגמה המוצהרת של מבוא זה היתה: "להשתמש במה שנצבר עם התקדמות הזמנים" על מנת להגיע ל"תפיסה [טובה יותר] של המזרח, אשר עשויה לאפשר לנו "לתקן את הגישות הסובייקטיביות בהצגתו של הרדר, שגרמה לו לקשיים כה רבים במעברו מן הברית הישנה אל החדשה." שתי הנקודות שהוזכרו כאן הינן בעלות משקל מרשים למדי: ראשית, בעיני המחברים) ההתקדמות שנעשתה בפרשנות האוריינטליסטית-מדעית שללה את ה"אוטריקה" של לשון ההתגלות, בהובילה (בנקודה שנייה) ל"ספיריטואליזציה של ההיסטוריה", בה בשעה ש"לנוכח ההווה המשחית ולנוכח חזונה של אפותיאוזת עתידית — ההיכל עלה בלהבות." דעה שכזו מכילה, בצורה ובתוכן, תפיסות חדשות של יהדות היסטורית, אשר הינן קרובות יותר לתנועת הרפורמה העולה, מאשר אפילו להתגבשות הבראשיתית של "ניאוראורתודוקסיה". והרי עובדה מעניינת עוד יותר: אחד החלוצים הרוחניים של התנועה האחרונה, יצחק ברנייס, שהיה אז צעיר למדי ואשר עתיד היה להתמנות ל"יחכם" של המבורג, נחשב למחבר, או לאחד המחברים, של ה-"Bibel'scher Orient". יש המאמינים כי שותפו לחיבור היה הפרופסור פון קאלב ממינכן. חוגים אורתודוקסיים מכחישים עד היום שברנייס היה המחבר, אולם ברנייס עצמו שמר על שתיקה בנושא זה ולא הכחיש או אישר את מעורבותו בשני חלקיו של הפירסום הנדון.

מחבר המאמר הנוכחי, לאחר שרמז בנוגע לירמיה היינמן, כי "רפורמה" ו"אורתודוקסיה" היו בחלקן שאלה של התאמת המורים והדרשנים לתהפוכות התקופה ולמגבלה של "משל מי אני גומע, בקולו אני שומע" — נוטה לראות בברנייס הצעיר לפחות שותף למחבר נוסף (לא יהודי?). מאוחר יותר, בהמבורג, ניתן לראות בברנייס תומך באורתודוקסיה, שכן ה"היכל" המקומי, אף על פי שבמפורש לא נפל בתחום שיפוטו, הפך יותר ויותר מטרה לביקורת ודחייה גלויה מצד האורתודוקסיה הגרמנית לזרמיה.

בהקשר זה יש להזכיר את כתב העת הראשון שערך איש רפורמה קיצוני: ה-"Der Geist der pharisäischen Lehre", אשר הוצא לאור במיינץ על ידי המתמטיקאי ומייסדו של בית ספר יהודי מודרני בעיר, מיכאל קרייצנאך (Creizenach). כאשר פרשה הקהילה את חסותה על בית ספרו (היא היתה אז ברובה בעלת גוון אורתודוקסי מחמיר), הראשון מבין ששת הגיליונות של כתב העת של קרייצנאך כבר יצא לאור (1823/24), אולם לא ברור, האם קיים קשר בין עובדה זו לבין העובדה שהקהילה השתלטה על בית ספרו. על כל פנים, קרייצנאך מצא עד מהרה פרנסה כמורה ומטיף ב-"Philantropin" היהודי של פרנקפורט, שם לימד עד מותו בשנת 1842. ברם, כתב העת שלו חדל להופיע לאחר שישה גיליונות בלבד, אפילו עוד לפני שהחל לכהן במשרתו החדשה. נראה כי קרייצנאך עצמו כתב את רוב תוכנו של כתב העת. רק מחבר נוסף אחד — הדוקטור למשפטים יעקב דרנבורג (Dernburg) ממיינץ, תרם מספר מסות על שאלות מעמדם של היהודים בארצות הגרמניות. את הכותרת הבלתי-שיגרתית, שבה בחר קרייצנאך לירחונו, הוא הסביר כביטוי להשתדלותו "להפיץ את לימוד תורתם של הפרושים... בקרב אותם מלומדים — ובפרט היהודים — שלא הכירו, ועל כן היתה להם

Zeitschrift

f. d. r.

die Wissenschaft des Judenthums.

Herausgegeben

von dem

Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden.

(Redakteur: Zunz Dr.)

Erster Band.

Berlin 1823.

In Commission bei der Schlegelschen Buch- und Musik-Handlung.

"צייטשריפט" — כתב עת למדע היהדות

שאף להגיע לרישום וסיקור מקיף ולהבנה של העבר וההווה היהודיים, של קשרים פוליטיים מבית ומחוץ, של הישגים רוחניים באמנות ובמדעים, של השפעות גיאוגרפיות, התפתחויות משפטיות ומגמות דמוגרפיות ופסיכולוגיות — בקצרה: הדרך שעשו היהודים והיהדות במשך מאות בשנים לעבר זכות וחירות (Recht und Freiheit). ביסודו של דבר, ה"סטטיסטיקה" של צונץ מקיפה את כל מדעי הרוח השייכים ליהודים וליהדות. היתה זו תוכנית נועזת עבור "אגודה" שכבר בשנתה השלישית הגיעה לסף שקיעה, ואשר כלי המבטא שלה חדל להתקיים ממש כאשר תוכנית שאפתנית כזו לפעילות עתידית הונחה לפני קוראיה ההולכים ומתמעטים.

הבטחתו של צונץ לספק לקוראיו בגליונות עתידיים של

התחלות "מדע יהדות" חדש בעצם שקיעת ה"השכלה"

הדיון ב"Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden" וב"Zeitschrift" שלה יכול להיות תמציתי ביותר בשל שפע המקורות המשניים העוסקים באפיזודה זו, הקצרה אך משמעותית, בתחילת המודרניזציה בקרב היהודים דוברי הגרמנית.

המעניין בהקשר לכתב העת של ה"אגודה" הוא כראש וראשונה אישיותו של העורך — ליאופולד צונץ (Zunz). רוב תוכנו של ה"Zeitschrift" מושפע מן הגישה הספציפית של צונץ (אשר לא תמיד תאמה את זו של יושב ראש ה"אגודה" רבי-ההשפעה, אדוארד גאנו). אולם לבד מהימצאותן של שתי דמויות מנוגדות אלו, אשר אין לטפל בהן בהקשר זה, יש להדגיש השפעות אחרות של ה"Zeitschrift", על עולם כתבי העת המלומדים של היהודים. אף שהופיע במשך שנה, ולמרות שמרכוס יצחק יוסט (אשר גם ביטל את חברותו ב"אגודה") מתח עליו ביקורת כיומרה "שחצנית" ו"מאתגרת" מצד צעירים פוחזים, הותיר כתב העת הזה שניים או שלושה רשמים מובהקים — לפחות על הסמנטיקה היהודית.

הנקודה הראשונה, אשר עד כה לא שמו לב אליה, קשורה לכותר ורומזת להצהרת כוונות של העורך ותומכיו: בעוד שה"Verein" ("אגודת התרבות") כללה בשמה את "Cultur und Wissenschaft der Juden" ("תרבות ומדע של היהודים"), תחם העורך את שמו ותוארו ("עורך: ד"ר צונץ") תחת הכותר הבא: "Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums" ("כתב עת למדע היהדות"). משמע: "יהודים" עלולים לפנות בן-לילה אל כנסייה זו או אחרת, כפי שעשו כמה מן החברים הבולטים ביותר ב"אגודה", כגאנו או היינה, בעוד שמושג ה"יהדות" של צונץ עמד בסערות הזמן, והוא ותומכיו, בעבודת חייהם, סייעו לחיזוקה של התודעה העצמית היהודית.

ההסבר של היהדות כתפיסת חיים הוליסטית מצא הד אצל כמה מן החברים האחרים ב"אגודה", אשר לא עזבו את מסגרת היהדות. לא היה זה מקרה שצונץ פרסם, כהקדמה פרוגרמטית לגיליון הראשון של ה"Zeitschrift", מאמר מאת עמנואל וולף (Wolf) הצעיר (מאוחר יותר: Wohlwill), אשר נושא את הכותרת האופיינית: "על המושג של מדע היהדות". כבר בפיסקה הראשונה מאשר וולף-וולוויל באופן קטגורי, כי במונח "יהדות" כוונתו ל"מובן המקיף ביותר שלה — כתמצית כל הנסיבות, המאפיינים וההישגים של היהודים בהקשר לדת, פילוסופיה, היסטוריה, משפט, ספרות, חיים אזרחיים וכל עיסוקיו של האדם — ולא באותו מובן מצומצם שבו פירושה אך ורק דתם של היהודים."

ואכן, בהתאם לגישה כזו כלפי "היהדות... כמכלול", צריך "מדע היהדות" החדש להקיף את כל ביטויי החיים בכל הדורות, אשר קשורים לקבוצת אנשים המכנים עצמם "יהודים". ממש ברור זו הניח צונץ את היסוד למעין תוכנית להתפתחותו של מדע שכזה. תרומתו שלו לגיליון השלישי (והאחרון) של ה"Zeitschrift" נושאת את הכותרת החיבורת משוה: "קווים כלליים לסטטיסטיקה עתידה של היהודים". ואולם, בתיבה "סטטיסטיקה" (ביטוי שלא היה רווח בשנות ה-20 של המאה ה-19) צונץ לא התכוון רק לאיסוף שיטתי של עובדות מספריות. הוא

הפרובינציות המזרחיות של פרוסיה, דוד זמושץ'. נראה כי ה"מאסף" של פירסטענטאל, אשר הודפס בשנת תקפ"ט (1828/29) בברסלאו, היה מוצלח למדי ואפילו זכה להוצאה שנייה ב-1832. הוא הכיל יצירות שהודפסו מתוך לצד שירים מקוריים, שטורר בחלק עברי ובחלק גרמני, עם מיספור נפרד; אולם היו אף קטעים מסוימים שתרגומיהם הופיעו מול הטקסט המקורי. כמוסף מיוחד (בעברית ללא מספור עמודים) הדפיס פירסטענטאל שמונה עשר עמודי שירה ("מליצה") מאת דוד זמושץ', תחת הכותרת "הליכות עולם", אשר לאמיתו של דבר היוו מחזה דרמטי בפני עצמו. לא היה זה המחזה היחיד ב"מאסף". היה גם "יום הולדתו של אבא" עם שירים בשתי מערכות, בגרמנית ובעברית בדפים נגדיים, אשר אפשר שנכתב על ידי פירסטענטאל עצמו.

משני הפריטים האחרונים שהוזכרו הגיע מי שהגיע אל המסקנה כי פירסטענטאל יסד תיאטרון בברסלאו, אולם לא נמצאה כל הוכחה נוספת לכך. קיימת אפשרות סבירה ביותר כי יהודים אהבי תיאטרון ארגנו הופעות חובבים של מחזות אלו או אחרים.

השני מבין האלמנטים של פירסטענטאל, ה" Sulammith", הינו בעייתי יותר מאשר ה"מאסף". שכן בעוד זה האחרון לפחות מתיימר להשתייך לז'אנר של כתיבה העת של ההשכלה, את ה"שולמית" — לבד מן הרמיזה בכותרת לכתב העת המפורסם של דסאו שקדם לו — יש לסווג כ"אנתולוגיה", כפי שעתיד היה פירסטענטאל לכתוב את קבוצת הארוכים. יתרה מזאת, בהדפסת ה"שולמית" של ברסלאו אין כל תאריך, והרי תאריך הינו פרט שאין לוותר עליו בכתב עת או בשנתון. הכותר השלם הינו כדלהלן (מתורגם מן המקור בגרמנית על ידי המחבר הנוכחי):

תנאי היהודים בצורותיהם ויחסיהם השונים, כלומר:

שולמית

או היהדות והקשר שלה לטיפוח לשון הקודש ולאנשים שמקצועם בכך. בעברית ובגרמנית.

מוגש ע"י ר. י. פירסטענטאל וכו', ברסלאו

(ללא תאריך, 1,200 עמוד בקירוב).

העמודים המועטים בעברית (11 בסך הכל) מכילים שיר אל מול תרגומו בגרמנית: "אל לשון עמי, השפה העברית" — "An die Heilige Sprache". להלן נביא ככתבו וכלשונו את הבית האחרון מתוך שיר זה, כתחליף להסבר אופיו של הכרך כולו:

לכן שמעי, בת-מלך! והטי אוניך!
שכחי עמך, וכנורך ללאמים השמיעי
הן שם ישישו כך לשמע זמרותיך,
ובאורך כי יהל אפלתך תגיחי!

אכן, הרור הקשיש יותר של ההשכלה חש עצמו נסחף על ידי התפתחות שלא היתה כולה חיובית, באשר איימה לחתור תחת ערכי היהדות. אולם בשנות ה-30 של המאה ה-19, בפרט בפרובינציות המזרחיות של פרוסיה ובקהילות כפריות רבות בדרום-מערב גרמניה, עדיין לא אבד הכלח על

ה"Zeitschrift" מידע מקיף על מטרותיה ודרכיה של "אגודת התרבות" אף היא לא כובדה; שכן הכוח המניע מאחורי רוב הפעילויות, אדוארד גאנו, קיבל מאוצר הממשל הפרוסי "מילגת נסיעות" לשנתיים, במקום מינוי כפרופסור באוניברסיטה פרוסית. גאנו נענה, והעסיק עצמו בנסיעות בחוץ לארץ ובחיבור "מסה על חוק הירושה". אולם היו סיבות נוספות לשקיעתה של "אגודת התרבות". אחת מהן — היעדרו המוחלט של סיכוי ליהודים משכילים למצוא עבודה מתאימה במיגור האזרחי או הממשלתי מבלי שימירו דתם תחילה. צונץ מצא עבודה כאחד העתונים המבוססים של ברלין, פרט לעבודתו עבור מוסדות יהודיים, אולם רמת-חיים ירודה היתה אף מנת חלקו שלו. וכך מקופלים גורלה של ה"אגודה" ודרכו של צונץ עצמו למדע היהדות באמירה לקונית במשפט האחרון שלו ב"הקדמה לכרך ה"צייטשריפט": "... עובדה היא כי כאן עלי אדמות הרוח כבולה אל הגוף."

אמיתותה של מימרה זו כמעט והובאה עד כדי אבסורד על ידי צונץ בכל ימי חייו, אך ודאי שלא מנעה בעד אחרים לעסוק בלימודי יהדות בלי כל אמצעי מחיה נראים לעין. אחד מהם היה משכיל שכמעט ונשכח, אשר היה הרבה יותר שמרן בהשקפתו מאשר חברי "אגודת התרבות"; היה זה רפאל יעקב פירסטענטאל (Fürstenthal), אשר נולד בגלוגאו בשנת 1781 וחי בברסלאו עד פטירתו בשנת 1855. הוא היה מתרגם ומשורר, עורכם של טקסטים ליטורגיים ועבודות פילוסופיות, בקי במידה שווה בעברית ובגרמנית, אולם בכל פועלו למען ההשכלה ראה עצמו כשומר ערכיה המסורתיים של היהדות — עמדה שאליה הגיע צונץ רק לאחר כמה עשרות שנים.

פירסטענטאל מייצג אותם מלומדים רעבים שהיו חזיון נפרץ בקרב צעירי היהודים במזרח, אשר ביקשו השכלה בעולם מערבי, ללא כוונות חומרניות. ואכן, עד אמצע המאה ה-19 יהודי גלוגאו, ברסלאו והפרובינציות המזרחיות החדשות של פרוסיה שמרו על יותר מקירבה גיאוגרפית למרכזי החיים היהודיים באזורים השכנים של פולין, אשר היו מתחלקים עתה בין רוסיה, אוסטריה ופרוסיה.

על אף העובדה שכמה יהודים מברסלאו ומערי הפרובינציה עמדו בחזית תנועת ההשכלה מאז שנות ה-80 של המאה ה-18, רוב הקהילות היהודיות לאורך גבולותיה המזרחיים של פרוסיה דבקו — לפחות עד מהפכת 1848 — באורחות המסורת. פירסטענטאל עצמו מייצג אפוא את מצבם הגבולי של היהודים בקהילות המזרח.

על כל פנים הוא ניסה, לבד מן הפרסומים הספרותיים הדתיים-מסורתיים, לשלוח ידו גם בכתיבה מודרניסטית ברוח ההשכלה וערך אלמנטים וסוגי ספרות חילונית אחרת, שמקומם על גבול כתיבה העת. שניים מן הפרסומים הללו הינם בעלי חשיבות מיוחדת לענייננו, ולוא אך בשל כותרותיהם, אשר שאולות היו מן המודלים המובהקים בעולם כתבי העת היהודיים באותה העת: "Sulammith" (כך!) ו-"Meassef".

היה זה כבר ירמיה היינמן, אשר חיפש מנויים כדי לפרסם "לקט" מתוך ה"מאסף" המקורי, יחד עם "מוסף" (חדש) של קטעים שנכתבו על ידיו ואולי אף על ידי משה ביישנטאל (Büschenthal). שום עותק של לקט שכזה לא ראה אור; אולם מה שלא הצליח בידי היינמן, הושג על ידי פירסטענטאל, כנראה בעזרה מסוימת מצדו של יהודי אחר מן

זרות

ריים,
מנות
גמות
הדות
יסודו
ייכים
שנתה
זקיים
ראיה

של

סימני מופנה: 1832/33

שנת 1832/33 סימנה את ראשיתה של רוח חדשה בעולם העתונות היהודית בגרמניה: ניכרת היתה בעליל התעוררות של ממש בקרב הכוחות השמרנים המתונים, אשר עלתה בקנה אחד עם המגמות הריאקציוניות בסביבה הגרמנית לאחר התהפוכות של 1830/31; מאידך, הופיע אז לראשונה אקטיביזם ליברלי מסוים בעתונות היהודית.

המחויבות לשמרנות הדתית מצאה את ביטוייה הראשון בכותר של דר-שבועון ברלינאי חדש, אשר שמו, "Zion", הוסבר כמובן המנדלסוני, הא-פוליטי והרוחני לחלוטין, לפי מילותיו של הנביא ישעיהו: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". כותרת משנה בגרמנית הוסיפה: "Religiöses Erbauungsblatt für Israeliten" (בתרגום חופשי: "עתון להתעלות נפש דתית לבני ישראל"). כעורך חתם י. א. כהן (מאוחר יותר: א. י. כהן), אשר, כנראה, היה תלמיד בבית הספר היהודי החופשי של וולפנביטל בברלין יחד עם יוסט וצונץ, ואשר גם נכח בכמה מן הכנסים הראשונים של "אגודת התרבות" בראשיתה. בין הכותבים מוזכרים, באגף הליברלי, מ. י. יוסט וגוטהולד סלומון (מן ה"היכל" של המבורג), ובקוטב הנגדי — ר. י. פירסטענטאל ומ. י. זק"ש, לימים — רבה הקונסרבטיבי של ברלין. אם המונח "שמרנים מתונים" באשר לחלק מן הדמויות הללו מעורר התנגדות אצל מישהו, הרי שעל כל פנים הם שיתפו פעולה ברוח אקומנית, שלא להזכיר את השכר שבו היו תלויים כמה וכמה מהם. אותו חלק שעסק ב-"Erbauung" (התעלות-נפש) היה חדור רוח זו, ואפילו גבריאל ריסר (Riesser), אשר נדון בו בהרחבה בהמשך כמחוללה של העתונות הפוליטית, היה מיוצג כאן בכמה חרוזים סנטימנטליים, מסורתיים כביכול, תחת הכותרת "הגבחה" ("Hagbohoh"). קטעים קטנים של ספרות חילונית תרם, בין היתר, ברטולד אוורבאך (Auerbach), אשר שמו החל זה עתה להתפרסם אף מחוץ לחוגי היהודים. בסך הכל, עתון של שבת למשפחה, שביקש ליצור שביל זהב בין השקפות יהודיות למיניהן.

עם זאת, סוג זה של יהדות מתפשרת איבד את חסידיו במהלך השנים, כפרט בברלין ובקהילות גדולות אחרות. וכך החל "ציון" להפסיד כסף ונסגר לפני תום שנתו השלישית, בה בשעה שעיתונים אחרים, שמרניים יותר או חדשניים יותר, ניסו למשוך חוג קוראים נרחב יותר, כפרט מחוץ לברלין. זכות הראשונים שייכת לקהילה שמרנית מתונה בבוואריה, קהילת במברג (אשר מאוחר יותר שימשה מודל לחיקוי עבור וירצבורג), ואחריה — שטרסבורג, בירתה של אלזס הצרפתית.

השבועון של במברג נקרא 1835 ("Das Füllhorn") ונשא את כותרת המשנה: "Ein Zeitblatt, zunächst von und für Israeliten". כותרת אשר כמעט בלתי ניתנת לתרגום, אך נראה שמשמעותה ברורה: זהו עתון בן זמננו ועבור זמננו, אשר על אף היותו יהודי במקורו — איננו עוין כלפי מגמות כלליות. עורכיו היה שמשון וולף רוזנפלד (1780-1862), אשר מאז שנת 1826 כיהן כרב בבמברג. הוא היה, אולי, הלוחם הראשי לזכויות היהודים בבוואריה, אחת הריאקציוניות ביותר במדינת גרמניה. אף על פי שהוא עצמו לא היה בשום פנים ארכי-שמרן, סירב להכיר בנחיצותם של חידושים דתיים מתוך שיקולים פוליטיים. אף ש"צורת הפולחן (Gottesdienst) עשויה להיות פתוחה לשיפורים

ניסיונות יהודים לעסוק ב"לימוד" המסורתי. יומן שלא פורסם עדיין, אשר נכתב בשנת 1834 על-ידי שוליית חנווני במקום פרובינציאלי קטן מזרחית לברלין, הגיע לידינו, והוא מעיד על הקשר בין כתבי העת לבין השמירה על המורשת היהודית. כותב היומן מדגיש לא אחת את הנאתו מכך שקנה וחתם על כמה ספרים יהודיים וכתבי עת, ביניהם האנתולוגיה של פירסטענטאל וה"מאסף" שלו, אשר סייעו בידי "ללמוד" חלקים מתוך התנ"ך בעברית, אם כי "ניסיונותיו להשתלם בכללי הדקדוק העברי לא נשאו פרי..."

תוצאה שכזאת נבעה בחלקה מן ההתפתחות בתחום החינוך היהודי מאז דורו של דוד פרידלנדר ואנשי ה-"Sulamith" — שלא לדבר על בית ספרו של ירמיה היינמן ומוסדות דומים.

איזכור בתי הספר היהודיים מחזיר אותנו לברסלאו, שם היתה השפעה מרובה לבית הספר המודרני "Königliche Wilhelmsschule" שנוסד בשנת 1791. מוריו היו חלוצים ברוח האקולטורציה הפרוסית-גרמנית, אשר לא היתה רחוקה ממה שעתידי היה להיקרא "התבוללות"; ביניהם לבין פירסטענטאל החל מתגלע קרע הולך וגדל, כסימן ראשון למה שעתידי היה להתרחש בכל קהילת ברסלאו כולה. אחד מאנשי הרפורמה הבולטים ביותר שם בתחומי הליטורגיה והחינוך היה יצחק אשר פרנקולם (1788-1849), אשר בשנת 1827 הגיע מקניגסברג לווילהלם-שולה בברסלאו וכיהן כמנהל המוסד במשך עשרים שנה בקירוב. הוא היה מחבר פורה, ואחד ממפעליו הספרותיים זיכהו לאיזכור בהקשר הנוכחי. בשנת 1833 ערך פרנקולם שבועון לתלמידים והצליח לקיימו במשך חמישים ושניים שבועות. מטרת שבועונו, "Breslauer Kinderfreund" ("ידיד הילדים של ברסלאו"), היתה למשוך את הילדים לקרוא בעצמם ("Selberlesen"). הוא הציע סיפורים מאלפים ובעלי מוסר השכל ברוח הבידרמאירית של התקופה. קיצורו של דבר, נראה כי לזמן מה הוא השיג מה שהתכוון היינמן להשיג באלמנכים שלו עבור התלמידים, דהיינו — נקודת מוצא ספרותית משותפת לחינוך שאינו קשור לרת מסוימת, לילדים בני כל הדתות. הצלחתו היתה מוגבלת. אף כי סיים את השנה כמלוואה, לא העז פרנקולם לחדש את הופעת עתונו בשנת 1834.

ברם, כארבע שנים מאוחר יותר, ממש בסוף התקופה הנדונה כמאמר זה, נטלו מורים ב-"Philanthropin" היהודי של פרנקפורט חלק פעיל בעתון ניסיוני למבוגרים, אשר כותרתו היתה: "עתון הכנסיה האוניברסלית חסר הפניות, עבור אנשי הדת וההדיוטות המשכילים מקרב גרמניה הפרוטסטנטית, הקתולית והיהודית" (פרנקפורט 1837). המדור היהודי נערך על ידי מנדל הס ומרכוס יצחק יוסט. גישתו של העתון היתה לא-פולמוסית, מדעית ומתקדמת, והוא היה פתוח אפוא להצעות רפורמה. כיוון זה היה מנוגד להלכי הרוחות המגבילים אשר שררו עדיין בגרמניה, כך שגם הרשויות המקומיות של פרנקפורט וגם הממשל הפרוסי לא תמכו במפעל זה, והוא נסגר לאחר 104 גיליונות.

ניתן לומר, לסיכום, כי לא "מדע היהדות" החדש ולא היכול האחרון של ההשכלה הישנה סחפו את ציבור הקוראים היהודי, אך אולי יש להביא בחשבון את ההרפסה השנייה של ה"מאסף" של פירסטענטאל בשנת 1832 כסימן להיפוכן של המגמות המוזכרות לעיל?

אלטונה 1832-33 ו-1835, אשר השמיע קריאה ליברלית פוליטית לאמנציפציה של היהודים ולשיפורם העצמי. אחריו, מאז שנת 1835, הופיע "Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie" של אברהם גייגר, אשר לחם לעיצוב-מחדש של היהדות כדת רוחנית. ייתכן שגייגר הושפע מהופעתו הפתאומית של מגזין חדש, השלישי במספר — ה-"Israelitisches Predigt-und Schulmagazin" של לודוויג פיליפסון מאז תחילת שנת 1834. זה האחרון יועד בראש וראשונה לשמש כספר-ייעוץ חינוכי ומקצועי למטיפים ומורים, אולם בכוחו הדינמי המיוחד התפתח אל מעבר לתחום מצומצם זה ונתן השראה לאחרים לחקותו. על כן יש לבחון אותו בנפרד, הגם שמגזין זה סלל את הדרך להופעתו של פיליפסון "Allgemeine Zeitung des Judenthums", העתון היהודי-גרמני בעל משך החיים הארוך ביותר בכל הזמנים.

העובדה שגבריאל ריסר התכוון לפרסם עתון לוחם, אשר ירים קולו כנגד הרתיעה של רוב הממשלות הגרמניות מהגשמת האמנציפציה, מאוששת כבר על ידי הפרט הטכני, לכאורה, שהוא בחר באלטונה, אז — עיר דנית בגבולה של המבורג, כמקום ההוצאה לאור, ואפילו ביקש מן הממשלה הדנית להעניק לו פריווילגיה. אולם אפשר שצעדו המדהים ביותר במחלוקת היה בכך שקרא לעיתונו החדש: "Der Jude"; שכן היהודים עצמם מאז ימי מנדלסון, ובפרט מאז חוקי האמנציפציה המהפכניים של צרפת (1790/91), עמדו בתוקף על כך שיכנו אותם "בני דת משה" או "בני ישראל" בקוותם למחוק את המרירות של מאות בשנים שאפפה את הכינוי "יהודי" והפכה אותו לשם גנאי.

שמו ומקום הופעתו של העתון החדש היו אפוא הפרוגרמה שלו, אשר אף צוטטה מפורשות בכותרת המשנה שלו: "דפים תקופתיים לחופש הדת והמצפון". אפשר שריסר לא התכוון להגביל את עתונו לשאלות הפוליטיות של שוויון הזכויות ליהודים. אולם למרות שהוא ניסה להרחיב את היקף הנושאים שכיסה ואת חוג התורמים לו, לא הצליח לא בזה ולא בזה. נכון, לוחמים יהודים בולטים למען האמנציפציה, כמו ד"ר יעקב פנחס איש קאסל וד"ר קארל וייל משטוטגארט, שלחו מדי פעם מאמרים על מצב התחיקה בנושאי האמנציפציה במדינות מגוריהם, אולם נראה — אף על פי שממש אז הכינוי בהסה-קאסל חוקי יהודים אשר נדון בהרחבה ב-"Der Jude" — שפנחס סיפק לריסר בעיקר גזרי עתונות ועלונים מקומיים, בשעה שעבודת העריכה והכתיבה בפועל נפלה על שכמו של ריסר עצמו. וייל סיפק לריסר רק מסמך אחד על ההתייעצויות בבית הנבחרים של בוואריה על מעמדם של היהודים. התאריך היה דצמבר 1831, דהיינו, כאשר עתונו של ריסר היה עדיין בשלב התכנון. הכרך הראשון (אפריל 1832 עד מרס 1833) עסק בנסיכויות הגרמניות הבינוניות בגודלן ובחוקי היהודים שלהן. הכרך השני (עד סוף 1833) העביר את ההתעניינות לישות הגרמנית הגדולה ביותר, ממלכת פרוסיה, עם יותר מעשרים חוקי היהודים השונים שלה, אשר נעו מאמנציפציה תיאורטית במחוזות הפרוסיים הישנים ועד דיכוי בפועל בחלקים שנרכשו מפולין לאחר קונגרס וינה. נושא זה הופיע כמעט בכל גיליון החל בגיליון מס' 3 ועד גיליון מס' 26 — האחרון שהודפס בסדר רציף. הנושא השני של כרך ב' היה בריטניה הגדולה שבה החלו לעסוק

(der Aufbesserung bedürfen) — מוטב להשאיר שיפורים אלה לזמן, כפי שעשו בני שאר הדתות בארץ. כרבה המוסמך של במברג הוא היה עתה פחות נלהב מאשר בשנות צעירותו הלוחמניות, והביא בחשבון שמדיניות הכנסייה הבווארית בשנות ה-30 של המאה ה-19 היתה מסורתית מחמירה, ואף המלך נקט עתה עמדה קשוחה כנגד חרשנות דתית. מדוע אפוא צריך רב, שצאן מרעיתו שמרני באופן כללי, לעודד רפורמות שהיו מנוגדות הן לרצונו של ממשל קתולי והן לרצון הרוב היהודי גם יחד?

היה, עם זאת, קושי מסוים לערוך, המדפיס רק טקסטים גרמניים ומסכים לפוליטיקה שמרנית: כיצד יכול היה למלא אפילו שמונה טורים קטנים של ארבעת דפיו השבועיים? שיר בגרמנית, מאמר על "Filosofie" על-פי ההשקפה היהודית השמרנית, מספר הערות על האספות האזוריות של היהודים אשר התכנסו אז בבוואריה, על-פי יוזמתו של הממשל להגיע ל-"Synagogen-Ordnung" (סדר בתי-כנסיות) משותף לכל הממלכה — עם תוכן דל כזה מפתיע הדבר שדף החדשות של רוזנפלד הצליח להגיע לשנתו השנייה (1836). על כל פנים, מחוץ לסביבתו המצומצמת הוא נשאר למעשה בלתי ידוע.

הוא הדין בירחון שמרני, אשר נערך בשטרסבורג מאז 1835 על ידי שמעון בלוך. ההיבט המעניין ביותר בהקשרנו, כך נראה, היא העובדה שהקוראים האלוסיים השמרניים עדיין צריכים היו לסמוך על השפה הגרמנית כדי לדאוג לענייניהם הדתיים. כותרתו: "La Régénération — Die Wiedergeburt" מכתירה שני טורים מקבילים, האחד בצרפתית ומשנהו בגרמנית, ובהם טקסטים מקבילים. אופיו שמרני וקרתני, ועם זאת הוא איננו עוין בגלוי כלפי הקונטיסטוריה המרכזית של צרפת, הנוטה לעבר הרפורמה, או כלפי סניפיה המקומיים השמרניים יותר באלזס ובלורייין. כאן, כמו במקומות אחרים, לא זכו עיתוני "שביל הזהב" — ובנוסף, עיתונים דר-לשוניים — למשוך את לבו של קהל הקוראים. "Die Wiedergeburt" לא האריך ימים, ונעלם בשנת 1837. מאוחר יותר נחל בלוך הצלחה רבה יותר עם עתון שמרני על טהרת הצרפתית, "L'Univers Israélite", שאותו ערך בפרס מ-1844 עד מותו בשנת 1879. עתון זה אף הצליח אז להמשיך הופעתו כשבועון.

כתב העת השמרני הבא, "Die Synagoge", אשר נערך על ידי ד"ר ל. אדלר בוויירצבורג, אינו שייך, לכאורה, למסגרת שלנו, שכן הוא נוסד בסוף שנת 1837 כתגובה לעתונו של לודוויג פיליפסון (AZJ) "Allgemeine Zeitung des Judenthums", אשר הופעתו ציינה את סוף הפרה-היסטוריה ותחילתה של "עתונות יהודית של ממש". אולם השנים הספורות שבין הדפסתו מחדש של ה"מאסף" של פירסטענטאל ב-1832 לבין הגיליון הראשון של AZJ, ב-2 במאי 1837, לא היו כלל שנים של שמרנות שלווה. התסיסה שהתחוללה בשורות החברים הצעירים של "אגודת התרבות" לא שככה עם פיזוריה. בהמבורג כמו גם בפרנקפורט או בוויסבאדן החלו אינטלקטואלים יהודים צעירים מבקשים במה ציבורית להפצת רעיונותיהם בדבר מדיניותם של היהודים ותיאולוגיה יהודית. כך נוסדו שלושה כתבי עת, אשר אופיים הפרוגרסיבי שימש אות להתפתחויות נוספות.

הראשון היה כתב העת של גבריאל ריסר (Riesser) "Der Jude",

Der Jude.

Periodische Blätter für Religion und Gewissens-
Freiheit.

Tu s'uanglofen, Xuchreitungen Herausgegeben

Dr. Gabriel Kreffer.

Erster Band.

1832/33.

Altona,

bei Johann Friedreich Hammerich.
1832.

"דר יודה" (היהודי) של גבריאל ריסר, הופיע בעיר הדנית (אז) אלטונה

פרוץ המהפכה של שנת 1848. ואולם, תיאור ההתפתחויות בשנות ה-40, חורג מעבר לגבולותיו המצומצמים של מאמר זה. שכן כבר לפני ייסודו של ה-"Synagoge" של אדלר ב-1837 אירע מאורע מכריע בתולדות העתונאות היהודית-גרמנית, והוא — הופעתו של ה-"Allgemeine Zeitung des Judenthums" של לודוויג פיליפסון. עתה יש לתאר, לפחות בקווים כלליים, את הגורמים שהובילו למאורע זה.

תפיסתו של לודוויג פיליפסון (1811-1889)

לודוויג פיליפסון נולד לעולמו של ה"מאסף". אביו, משה פיליפסון (1775-1814) לימד ב"פראנץ-שולה" היהודי בדסאו (אשר נוסד בשנת 1799). את שכרו המצומצם ביותר ניסה להשלים בתרגומים ועבודות ספרותיות אחרות, לדוגמה — מקראות בעברית וכגרמנית לתלמידי בתי הספר. כאשר חידש שלום כהן את ה"מאסף", עבד פיליפסון האב בצוות העורכים וכתב מספר מאמרים עבור כרכים IX-XI; זה האחרון (1811/12) אפילו נשא את שמה של דסאו כמקום בו הודפס. לודוויג

בבעיית האמנציפציה בעקבות הוויכוח המחודש על הצעתו של רוברט גראנט לבטל את ההגבלות על היהודים, תחילה בבית הנבחרים (1833, גיליונות מס' 4 ו-5) ואחר כך בבית הלורדים (גיליונות מס' 17 ו-18). לבסוף דחה הבית העליון את הצעתו של גראנט בקריאה השנייה.

בזאת לא התמצתה רשימת כל המאמרים בעיתונו של ריסר שעסקו באמנציפציה. עם זאת, ברור מרשימה זו כי לא נותר מקום רב לעסוק בעניינים אחרים. הללו היו חלקים משיר מאת ש. ל. שטיינהיים ("Gesänge Obadjah's") ומסה פרי עטו של אותו מחבר על מגמות ההתפתחות בתולדות הדת. שני מתנכים יהודיים מהמבורג — מאיר איסלר, אשר עתיד היה להיות הביוגרף של ריסר, ועמנואל וולף-וולוויל — סיפקו לעתון מאמרים פרי עטם, בפרט ביקורות ספרים. שיר אחד מאת ריסר עצמו חותם את הרשימה, וראוי לציין כי פריט זה האחרון לבדו היה עתיד להידפס שוב — ואפילו יותר מפעם אחת במשך השנים הבאות.

ברם, בכל אלה לא היה די כדי להשפיע מיד, לא על הממשלות הגרמניות וגם לא על הקורא היהודי הממוצע. מה שרצה ציבור הקוראים היהודי לא היה ברור כלל וכלל לאחר שלושים שנה בקירוב של ניסוי וטעייה בהתפתחות העתונות היהודית-גרמנית. אפילו ריסר עצמו, לאחר שנתו הראשונה של "Der Jude", כאשר הסביר לקוראיו מחדש את כוונותיו, החל בהצטדקות, שנמשכה על פני טורים רבים, באשר לכותרת שבחר, ואף חזר ונימק את גישתו החיובית כלפי רפורמה בבית הכנסת ובחינוך. הוא רק הוסיף לבסוף, כאילו היה זה נושא שולי, "מספר הערות... בנוגע לשאלת האמנציפציה." מילותיו היו אכן מועטות: אנו מחויבים "להשגיח על כל צעד נשל ממשלות, של העתונות ושל כותבי מפתלים למיניהם] כדי לזרות אור על [כל] המזימות [האפלות]... עדיף לטבוע תוך תקווה מאשר לחקות את זהירותם של המפקקים." דברים אלה נשמעים פסימיים למדי, והם לא סייעו לקדם את תפוצת העתון. ואכן, לאחר שמונה חודשים נוספים נאלץ עתונו של ריסר להפסיק זמנית את הופעתו.

באופן מפתיע למדי, הפרסומים המוצלחים ביותר שראו אור בשנות ה-30 של המאה ה-19, ואשר נמדדו בכרכים שלמים, היו שני כתבי העת — השמרני ביותר והליברלי ביותר: "Die Synagoge" השמרני של ל. אדלר (וירצבורג/מינכן, 1837 ואילך), שעליו עלינו לומר בהקשר זה כמה מילים נוספות, ו"כתב העת המדעי לתיאולוגיה יהודית" של אברהם גייגר, אשר בין יוזמיו ומחבריו מופיעים כמה מן השמות שכבו הוזכרו בהקשר ל"אגורת התרבות" של ברלין וה-"Zeitschrift" שלה, וכן בהקשר לכתבי עת אחרים משנות ה-20. נמנה רק אחדים מהם: לאופולד צונץ, מיכאל קרייצנאך, מ. ג. יוסט, ל. שטיינהיים, מ. ה. ס. סלומון. עשרות רבנים, מטיפים ומורים השלימו את רשימת התורמים לכתב העת המחויב במידה זו או אחרת לרפורמה בחינוך, בפולחן ו/או בהשקפת העולם.

אפס, יהיה זה אך הגיוני, כי עיתון "מדעי" או אפילו "חינוכי" לא יוכל לסמוך על ציבור רחב של קוראים. לפיכך, מפתיעה העובדה, כי גייגר זכה לפרסם חמישה כרכים מלאים במסגרת כתב העת שלו (ממש כמו ה-"Synagoge" של אדלר) ואפילו החל בשישי, אשר המשכו נקטע עם

אחיו, אשר עסק אז ברפואה במגדבורג, ושם נתבקש לשאת דרשה בחתונה שנערכה בקירכת מקום. כמה מן המאזינים התרשמו כל כך עד שהזמינוהו לדרוש בבית הכנסת של מגדבורג (נוסד בשנת 1818), אשר הרב הזקן שלו מעולם לא נשא דרשות בגרמנית. בעקבות זאת נתמנה לדרשן ומורה דת בקהילה (1833). פיליפסון גמר את ההלל על צעד זה של יהודי מגדבורג, שכן בדרך זו הפכה הקהילה "לראשונה בכל המולדת הפרוסית, שבה נשתרשו הדרשה הסדירה בגרמנית, חגיגות בר מצווה ובת מצווה באופן סדיר וההוראה הדתית הסדירה."

לא חלפו עדיין שנים עשר חודשים לכהונתו במשרתו החדשה, והנה הפתיע את הציבור הרחב בהוציאו לאור מגזין חודשי ושמו "Israelitisches Predigt- und Schulmagazin" ("מגזין של בני ישראל לדרשה ולבית-הכנסת", מגדבורג, 1834).

בהקדמתו למגזין משרטט פיליפסון את השינויים הכבירים, אשר עברו על חייהם של היהודים מאז ימיו של משה מגדלסון. הוא מסכם בארבע כותרות: התפתחויות בחינוך; אמנציפציה וכניסה אל תוך החברה האזרחית הכללית; רפורמה בטקסי הפולחן בבית הכנסת. אולם הוא מדגיש את הצד השלילי ככולם: "האדישות המרגיזה" בכל ענייני הדת, אשר יש לעקרה מן השורש. את רשימת המטרות שהוא שואף להשיג כעורך הכתיר בהכרזה הבאה: "מה שאנו זקוקים לו הוא אחדות והרמוניה ביהדות, המבוססת על ההיסטוריה שלה ועל ההגיון."

המילים ההצהרתיות הללו חשובות, שכן לא זו בלבד שהן אוצרות בחובן את האידיאולוגיה של שלושת הכרכים של ה-"Predigt und Schulmagazin", אלא אף של יורשו, ה-"Allgemeine Zeitung des Judenthums".

עורכו הצעיר של המגזין, שהיה בן 23, מייחס במפורש את הסמכות למפעלו הנוצז למורשתו של אביו, אשר מותו בטרם עת קטע את פעילותו כמשכיל וכמחנך. הבן מבטיח עתה להגביר — בעזרת עתונו — את הדתיות בקרב הקהילות, להיטיב את חינוך הצעירים, ובפרט — לקדם את הוראת הדת בקירכסם.

בהתאם לעקרונות הללו ערך פיליפסון, יחד עם מספר חברים ועמיתים, שלושה שנתונים בני שתיים-עשרה חוברות, שהופיעו פחות או יותר בזמן. בתחילה הוקדש חלק הארי של כל חוברת לדרשה הנוגעת לפרשת השבוע ולהפטרה, או לטקסט הקשור למועדים העיקריים. מספר מסות נוספות עסקו בענייני חינוך והיסטוריה. את החוברות חתמו כמה ביקורות ספרים. ואולם מאז 1835, עם הכרך השני, הופיע טור משמעותי חדש ברוב הגיליונות הבאים: טור זה כונה "Mannichfaltiges" ("שונות") ועניינו היו תכתובות ממקומות קרובים ורחוקים, תחילה בעלות אופי ספרותי בעיקרו, אולם עד מהרה התפתחו אלה לידי דיווחים מקהילות יהודיות, שנגעו הן לענייניהן הפנימיים והן לגבי חוקי המדינה והשלכתם על מצב היהודים. נביא כאן כמה שמות של מקומות, כדי להעיד על היקף התכתובות של פיליפסון: הולנד, ויימר, ברסלאו (לעיתים יש איזכור מפורש של פירסטנטאל!), רוסיה, וארשה, לייפציג, באדן, סין, לונדון וכדומה. רשת הכותבים אשר נוסדה בדרך זו היתה עתידה להוות אחת האטרקציות העיקריות עבור קוראיו של פיליפסון במפעלו הבא, אשר היה המפעל העתונאי המוצלח ביותר — ייסודו של

לודוויג פיליפסון, מייסדו ועורכו הראשון של ה-AZ

הצעיר לא זכר את אביו, אולם לאגדת ה"עורך" אכן היתה, כך נראה, השפעה משמעותית עליו ועל מפעל חייו.

כמעט מיד לאחר מותו של אביו הוא נרשם ל"פראנץ-שולה", מקום בו לימד אביו והתלמידים למדו שם על פי מקראותיו. אחיו הבוגר של לודוויג, פייביש (Phoebus) (1807-1870) הגן על האח הקטן ומאוחר יותר פתח בפניו את הדלת לגימנסיה הקלסית המפורסמת בהאלה (1826-29), אשר אותה סיים הוא עצמו בטרם החל בלימודי הרפואה באוניברסיטה של אותה עיר.

בהאלה החל לודוויג מיד בקריירה ספרותית בתרגומו כמה מנביאי תריעשר מעברית, וראה עצמו מופיע בדפוס זו הפעם הראשונה, אם כי התרגום נשא את שמו של פייביש, אשר כבר היה מבוגר ריו, בעוד שלודוויג עצמו היה עדיין קטין. מעתה, לאחר שהריח את ריחו המיוחד של צבע הדפוס, המשיך ללכת שבי אחריו. כאשר החל בלימודיו בברלין, השתכר לצרכי מחייתו הדחופים ביותר מכתובות מאמרים לכתב העת של ויליבאלד אלכסיס "Der Freimütige". פרט לכך, פרסם לודוויג פיליפסון תרגומים מיוונית של קטעים מחיבוריהם של מחזאים יהודים בני התקופה ההלניסטית, אשר להם הוסיף פרשנות פרי עטו. הוא אפילו זכה בפרס, במזומן, עבור מסה כתובה לטינית, שנסכה על נושא ספרותי-היסטורי.

למרות בקיאותו הרבה, לדוקטור המלומד לודוויג פיליפסון היהודי לא היה כל סיכוי למצוא עבודה במוסד להשכלה גבוהה. הוא התארח אצל

טונה

ז'תיו של גנית, "Alli את

יפסון בשנת זודות יי בתי צוות אחרון לודוויג

Zeitung des Judenthums.

Ein

unpartheiſches Organ für alles jüdiſche Intereſſe.

(Mit Königl. Sächſiſcher allergnädigſter Conzeſſion.)

Leipzig, den 12. Auguſt 1837.

Politik.

Zeitungsnachrichten.

Paris, 20. Juli. Die Akademie der Wiſſenſchaften hat in ihrer letzten Sitzung den Herren Wilhelm Beer und Dr. Madler in Berlin, als Anerkennung der von ihnen herausgegebenen großen Mondkarte, die Kaiserliche Preis-Medaille zuerkannt.

Breslau, 6. Juli. Eine ſehr auffallende Thatſache iſt es, daß die Selbſtmorde in Schieſen verhältnißmäßig unter den Juden häufiger vorkommen, als unter den Chriſten, und ſogar zunehmen. Im Jahre 1836 haben ſich 291 Perſonen, und zwar 250 männliche und 41 weibliche, das Leben genommen. Die Zahl der Selbſtmörder iſt daher nur 18 geringer als im Jahre 1835. Unter den Selbſtmördern beſanden ſich dieſesmal 6 Juden, im Jahre 1835 waren es nur 3. Im Verhältniß der Seelenzahl ging daher dieſesmal von 4000 Juden 1 zu dem ſchrecklichen Entſchluffe über, ſeinem Leben ein Ende zu machen, während ſich unter 9000 Chriſten ein Selbſtmörder war. (Schl. Zeit. Nr. 135.)

Leipzig, 18. Juli. An die öffentlichen Kur-Inſtitute-Gebäude hat ſich ein neues angetreibe, deſſen Beſtimmung die unentgeltliche Verforgung armer in- und ausländiſcher, der Bäder bedürftiger Iſraeliten iſt. Unter dem Schutze und der Unterſtützung der das allgemeine Wohl ſo gern beſördernden böhmischen Landesregierung geſchieht auch dieſe wohlthätige Anſtalt, in welcher man eine nachahmungswürdige Ordnung und Reinlichkeit antreffe.

Preßburg, 16. Juli. (Privatmüth.) In dieſen Tagen wurde von den hiſſigen jüdiſchen Handwerkern ein Feſt begangen, welches von dieſen auf die Erhaltung der Conzeſſion zur Erlangung des Meißnerrechtes geſiehet wurde. Ein rührender Anblick war es, den Jubel und die Freude dieſer Leute zu ſehen, welche nach langjähriger Bemühung endlich dieſe Conzeſſion erhalten haben, die nicht allein jeden Glaubensgenoſſen, ſondern auch jeden wahren Menſchenfreund mit inniger Theilnahme erfüllen muß. — Daß es aber dennoch hier noch lange nicht ganz klar iſt, mag ſeligender tragikomische Vorfall an die Hand geben, der ſich erſt geſtern hier zugegetragen. Ein armer Jude ging nämlich über den Markt, und führte ein kleines Mädchen an der Hand. Einige Chriſten, denen es nun einfiel, das Kind habe keine jüdiſchen Geſichtszüge, mutheten dem Juden zu, er habe das Kind geſtohlen. Polizei wurde geholt, der Jude wurde auf's Stadtthau geführt, gemartert und gequält, bis endlich durch

Vernehmung der hiſſigen Gemeindevorſteher bewieſen wurde, daß es ſein eigenes Kind iſt, und der arme Mann losgelassen wurde.

Veſen, 20. Juli. (Privatmüth.) Der Herr Baron v. Kettwitz, welcher bekanntlich 5000 Thlr. zur Begründung einer iſraeliſchen Knaben-Waiſenanſtalt geſchenkt hat, die bereits ſeit einem Jahre in's Leben getreten, hat vor Kurzem wieder einer Caſſen der Diktoria Krügermüth, wo er noch ſeiner überhäufeten Geſchäfte Pardonſucht, und bei dieſer Gelegenbeit ein adreſſirte Geſchenk von 45 Klaftern Holz der Anſtalt gemacht. — Beweis genug, daß er mit derſelben auch hiñlichlich zufrieden iſt. Er beſucht auch die Anſtalt ſelbſt oft mit ſeinem Beſuche, unterhält ſich mit den Knaben auf eine väterliche Weiſe, prüft und beſucht ſie. Dieſes iſt doch Ehrmüth und Großherzigkeit, von der nicht wieder ein Beiſpiel zu finden iſt.

Politische Controle.

Das Zeugniß des Miniſters Winter in der Badeniſchen Kammer, ausgeſprochen im Angeſichte des ganzen Landes und des ganzen Deutſchland, hat auf eine unabweisliche Weiſe dargeſtellt, wie unredt es iſt, wenn man ſich nicht ſcheut, öffentlich auszuſprechen, die Gefahrung anderer Länder zeige, daß die Emanzipation nachtheilige Folgen habe, man müſſe dieſe Gefahrung wohl beſchuldigen, und ſich noch zur rechten Zeit warnen laſſen. Als der franzöſiſche Miniſter in der Deputirtenkammer ausſprach, die Juden gehören zu den beſten Bürgern des Staates, ſie zeichnen ſich aus durch Treue, Fleiß und Mächtigkeith, die Waiſen und Staatödienere jüdiſchen Glaubens machen ſich das beſten Lobes würdig, — da ſagte man in Deutſchland: es iſt der franzöſiſche Miniſter, franzöſiſcher Reichthum, franzöſiſche Phraſeologie! Jetzt ſpricht dieſelbe ein deutſcher Miniſter aus, ein Miniſter, der des größten Rufes im ganzen deutſchen Vaterlande, der allgemeiñſten Verehrung in ſeinem Lande genießt. O Winter, Du haſt Die keine Freunde dadurch gemacht, und das Anna-berger Gemeinblatt nicht Dich wohl zurechtweiſen müſſen! Aber es iſt Wahrheit! Denn das Lob wird ausgeſprochen

ה"אלגמינה

צייטונג דס יודנטומס" בשנת

1837, שנת הופעתו הראשונה

כך, תוך שיתוף פעולה עם בית הדפוס באומגרטנר בלייפציג — אשר את מנהלו שיבח פיליפסון מאוחר יותר כ"חבר אשר תמיד סייע ואשר במשך תקופה של עשרים שנה תמיד הפך את קשרינו לשמחה" — הוא יכול היה אף לעלות על ריסר בכך שטיפח בגלוי את שתי מטרות היהודים: "התקדמותה הפנימית של היהדות במוכן הדתי, מוסרי ומדעי, בד בבד עם השגת השוויון הכללי של היהודים בחברה." הפרוספקט של פיליפסון, אשר תמציתו מצוטטת כאן, מצא הד מסוים, וה-"Allgemeine Zeitung des Judenthums" החל בקריירה המוצלחת שלו ב־2 במאי 1837, כמבשר את תחילתה של תקופה חדשה בתולדות העתונות היהודית.

קוראים המעוניינים לעמוד על המקורות למאמר וסימוכין שונים, מוזמנים לעיין בנוסח האנגלי של מאמר זה, ובעיקר בהערות שבסופו, בעמ' 7e-19 של החוברת.

ה-"Allgemeine Zeitung des Judenthums" במקום ה"מגאזין", אשר נסגר על ידיו בסוף שנת 1836, לטענתו בשל חוסר זמן. אולם ניכר היה בעליל כי היה זה בשל תוכניותיו לייסד עתון יהודי אמיתי, אשר יופיע פעמיים בשבוע.

סיבה משנית לכניסתו של פיליפסון לעסקי העתונות יכולה היתה להיות סגירת עתונו של גבריאל ריסר "Der Jude" (לבסוף: בשנת 1835). שכן פיליפסון העריך ביותר את "ייעודו הקדוש" של ריסר, לשון אחר, מאבקו למען זכויותיהם של היהודים, "אשר הוא בחר בו כמפעל חייו". יהיה זה אפוא מתקבל ביותר על הדעת, כי המטיף הצעיר ממגדבורג ראה עצמו נקרא למלא את החלל שהתפנה על ידי סגירת ה"יהודי". יתרה מזאת, העת היתה כשרה לכך: הקלה בחוקי הצנזורה בממלכת סכסוניה איפשרה להדפיס שם אפילו דעות אופוזיציוניות מסוימות, המוכיחות שליטים על שאינם ממלאים את חובתם כלפי נתיניהם היהודים. יתר על כן, שם מותר היה לצדד ברפורמות דתיות.